

“YER-TIERRA” TUSHUNCHALARINI IFODALOVCHI FUNKSIONAL-SEMANTIK MAYDON

Saodat Kamoliddinova Fikrat qizi

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti o'qituvchisi

saodatka8888@gmail.com

Annotatsiya: Ispan va o'zbek tilshunosligida “Tierra – Yer” konseptining monografik planda birinchi marta o'rganilayotganligi, uning badiiy nutq bo'yoqdorligini oshirishdagi ahamiyati, kognitiv-semantik xususiyatlari, ikki tilni chog'ishtirib tadqiqqa tortilmaganligi mazkur ilmiy maqolaning dolzarbligini ko'rsatadi.

Abstract. The fact that the concept of “Tierra - Earth” is being studied for the first time in Spanish and Uzbek linguistics in a monographic plan, its importance in increasing the colorfulness of artistic speech, its cognitive-semantic properties, and the fact that the two languages have not been studied in parallel indicate the relevance of this scientific work.

Kalit so'zlar: konsept, leksik birlik, kontseptual tizim, konsepsiya

Konsept obyektning mavjud xususiyatlarini aks ettiruvchi bilim bilan bog'liq. Konsept mazmunan boyroq va madaniyat bilan uzviy bog'langan. Barcha konseptlar tushunchalar turli davrlarda paydo bo'lgan g'oyalarni birlashtiradi.

Lingvistik adabiyotda “konsept” atamasi turlicha talqin qilinadi, shuning uchun bu atamaning ko'plab ta'riflari mavjud. Ba'zi olimlar kontseptni ma'lum bir ma'no o'rnini bosuvchi, ko'plab obyektlar uchun matnda yashiringan, aloqani osonlashtiradigan va shaxs va uning milliy, madaniy, kasbiy, yoshi va boshqa tajribasi bilan bog'liq bo'lgan bilimlariga asoslangan idrokni “o'rinbosar” deb tushunishadi

Ushbu tadqiqot uchun kontseptsiyani kognitiv fan nuqtai nazaridan aniqlash ham muhimdir. Kognitiv atamalarining qisqacha lug'ati atamaning quyidagi ta'rifini beradi. “Konsept - bu xotira, aqliy leksika, kontseptual tizim va miya tilining operativ mazmun birligi, inson psixikasida aks ettirilgan dunyoning butun tasviri”.

Rus tilshunosida esa, kontseptni aniq mantiqiy tuzilmaga ega bo'lgan tashqi, kategorik mos yozuvlar va ichki, semantik tuzilmaning majmui deb biladi.

Konsept so'zning asosiy ma'nosining asl modeliga, ya'ni so'zning barcha ma'nolarining o'zgarishiga asoslanadi. Bunday holda, biz kontseptning markaziy va periferik zonalarini haqida gapirishimiz mumkin. Bundan tashqari, periferik zona yangilarini olib tashlashga olib kelishi mumkin markaziy qiymatdan olingan qiymatlar. Tashqi va ichki tomonlar kontseptsiyaning markaziy, asosiy elementiga qaraydi. Ichki tuzilish uchun u ma'lum bir so'zning

tashqi tuzilish uchun barcha qo'llanilishining prototip ma'nosi uchun asos, uning barcha ma'nolarini tasniflash uchun namuna bo'lib xizmat qiladi.

Tushuncha va kontsept atamaları faqat birlamchi ko'rinishida bir xildek tuyuladi: lotin tilidan tarjima qilingan conceptus - «tushuncha» degan ma'noni anglatadi.

Ilmiy ishlarda ba'zan bu so'zlar sinonimlar vazifasini bajaradi. Ammo ularning qo'llaniladigan jabhalarining farqlanishi sababli, hozirgi vaqtda bu atamalar aniq ajratilgan.

Konsept va tushunchalar turli fanlarning atamalaridir. Tushuncha atamasi asosan mantiq, falsafa kabi fanlarda qo'llaniladi. Konsepsiya atamasi dunyo lingvistik adabiyotida XX asrdan boshlanib qo'llanilgan bo'lsa, 90-yillarning boshidan rus tilshunosligida faol qo'llanila boshlandi va o'zbek tilshunosligida XXI asrda ancha chuqur o'rganila boshlandi va hozirda madaniyatshunoslikda mustahkam o'rin oldi.

Tushuncha aqliy birlik, ongning elementidir.

Kontsept obyektning mavjud xususiyatlarini aks ettiruvchi bilim bilan bog'liq. Kontsepsiya mazmunan boyroq va dunyo bilan uzviy bog'langan madaniyat. Barcha tushunchalar turli davrlarda va turli davrlarda paydo bo'lgan g'oyalarni birlashtiradi. Va bu erda Stepanov tomonidan berilgan kontseptning ta'rifini keltirish o'rinli bo'ladi: "Konsept - inson ongidagi madaniyat laxtasiga o'xshaydi, uning ko'rinishida madaniyat insonni ruhiy dunyoga olib boradi, boshqa tomondan, kontsept - bu odamning o'zi tanishtiradigan, madaniyat va ba'zi hollarda unga ta'sir qiladigan narsadir".

Olimlar konseptlar soni nihoyatda katta ekanligini ko'rsatishdi. Biroq, ba'zi olimlarning fikriga ko'ra, asosiy konseptlar har qanday jamiyatning ma'naviy madaniyati ko'p jihatdan ushbu tushunchalar bilan ishlashdan iboratdir.

Konseptni milliylik nuqtai nazaridan o'rganish "madaniyat" tizimining mukammal yondashuvi hisoblanadi. Konsept hamisha yondashuv va talqinni talab qiladi, chunki u tushunchalar asosida g'oyalarni birlashtiradi, standartlashtiradi va o'ziga xosliklarini ochib beradi.

Eng aniq ta'riflar milliy tushunchalar norozilik keltirib chiqarmay qolmaydi. Milliy tushuncha sohalari kabi milliy tushunchalarni ham aniq belgilash mumkin emas, balki tavsiflash mumkin. Ushbu tavsiflar kontsepsiyaning o'ziga xos xususiyatiga ega bo'lgan ma'lum miqdordagi sub'ektivlikka imkon beradi.

Milliylik negizidagi konseptlar sohasining o'zagi, o'rta qismi barcha xalqlarga xos bo'lgan til va ruhiy xususiyatlar va nisbatan cheklangan tushunchalar va konstantalar to'plamidan iborat.

Quyida Organilayotgan konseptning birinchi anglaniladigan ma'nolarinini, umumiy konseptini ko'rib chiqamiz:

YER – lotincha TERRA, barcha tillarda eng avvalo,

1) biz yashayotgan tuproq, yerning ustki qatlami;

- 2) bizga ozuqa beradigan tuproq;
- 3) birovning mulki - o'tloqlar, o'rmonlar, daryolar;
- 4) uy-joy qurilishi mumkin bo'lgan material;
- 5) sayyora;
- 6) Vatan (lot. patria), biz yashayotgan ota-bobolarimiz zamini.

Antik va o'rta asrlar tabiat falsafasi nuqtai nazaridan yer suv, havo va olov bilan bir qatorda dunyoning to'rtta asosiy tamoyillaridan biridir. Bular haqida ta'lim berish to'rt element alkimyoning nazariy asosini tashkil etdi.

Semantik tizimlashtirish nuqtai nazaridan, YER tushunchasini ushbu tushunchani ifodalovchi semantik maydon sifatida belgilash mumkin.

Semantik maydon asosida umumiy chiqarilgan soha so'z-tushunchalarni o'z ichiga oladi, ularni shakli, og'zaki ifodasi bo'yicha alohida toifalarga bo'lish mumkin. Misollar orqali ko'rib chiqamiz:

1) YER – BIR BUTUNLIK SIFATIDA:

- yer, sirt, tuproq, hayot, shar, orbita, yorug'lik, dunyo, mamlakat;

2) YER FAZOSI (Suvga nisbatan Yer):

- quruqlik, fazo, yer, joy, quruqlik, qit'a, qit'a, qism, yorug'lik, orol; yarim orol, arxipelag, burun, suv havzasi, qirg'oq va h.k...

3) YER YUQORI QATLAM SHAKLI SIFATIDA:

- yer, yer yuzasi, relyef, tekislik, plato, dala, dasht, pasttekislik; plato, pasttekislik, vodiy, tushkunlik, chuqur, chuqur, jar, to'sin, ichi bo'sh, ariq, g'or, tepalik, massiv, tog', balandlik, tepalik, qoya, qumtepa, cho'qqi, nishab, jarlik, qir, pastlik, ko'tarilish;

4). YER QOBIG'I:

- yer qobig'i, yer, tuproq, muzlik;

5). YER OSTI:

- yer, yer osti boyliklari, foydali qazilmalar, konlar, mineral, tosh, shag'al, granit, marmar, oltin, ohaktosh.

O'zbek tilining izohli lug'atida yer haqida shunday tavsif beriladi:

(Yer — katta) Quyoshdan keyingi uchinchi planeta.

Yer shari. Yer aylanasi. Yer Quyosh atrofida aylanadi. Yerning sun'iy yo'ldoshi.

Agar Yer sharining yarmi tilla, yarmi yer bo'lib, birov mendan qaysi tomonida yashaysiz, deb so'rasa, men ikkilanmay, yer tomonini tanlagan bo'lardim. N. Fozilov, Qush — qanoti bilan

2. Shu planetaning quruqlik qismi (suv bilan qoplangan qismiga qarama-qarshi qo'yilganda).

Yer planetamizning oltidan bir qismini tashkil etadi.

3. Planetamiz qobig'ining sirtqi qatlami.

Yer bag'ri. Yer osti boyliklari. Qora (qaro) yerga kirgur! (qarg'ish). Yer yutgur! (qarg'ish).

Osmon uzoq, yer qattiq.

Maqol

Bir vaqt yer osti dukullagandek bo'ldi. A. Qodiriy, Mehrobdan chayon

4. Narsalar turgan, tirik organizmlar hayot kechirayotgan yuza, sath (shaxs yoki boshqa narsalarga nisbatan).

Yerga palos solmoq. Tomdan yerga qulamoq. Kosa stoldan yerga tushib sindi. Yerga tushgan — yetimniki. Maqol

Sidiqjon bo'sag'adan bir qadam ichkarida cho'nqaydi-da, bolani yerga qo'yib, onasiga yo'lladi.

A. Qahhor, Qo'shchinor chiroqlari

5. Yer sathining muayyan bir qismi; joy, hudud.

Toshloq yer. Obod yer. Haydalgan yer. Baland-past yerlar.

Yigit ufqlarga tutash yerlarni ko'zdan kechiradi. Gazetadan

Yaradorlarni tezda xavf-xatarsiz yerga olib chiqish zarur bo'lib qoldi. T. Rustamov, Mangu jasorat

6. Qishloq xo'jaligida foydalaniladigan tuproq qatlami, ekin, daraxt va shu kabilar ekiladigan joy, maydon.

Men ham dehqon bolasiman Otam Odil ko'r degan qo'qonlik boyning yerini jar edi. A. Qahhor, Asarlar

Mehnati-la gullatar Bir tanobcha yerini. G'ayratiy

Cho'l odami xuddi yantoqqa o'xshashi kerak oyog'i ostidagi rizqi sochilgan yerga chuqur tomir otishi lozim. Gazetadan

Yering bo'lsa, mehnati ham, rohati ham o'zingniki bo'ladi. Oybek, Tanlangan asarlar

7. Biror narsa band qilib turgan, egallagan o'rin, joy; makon.

Daraxt bir yerda ko'karadi. Maqol

Hokim cho'zilib yotgan yeridan turib, tashqari chiqdi. M. Ismoiliiy, Farg'ona tong otguncha

Ofitser yiqildi va yotgan yerida qo'lini ko'tardi. A. Qahhor, Oltin yulduz

8. Biror mamlakat, davlat, xalq, xo'jalik va shu kabilarga qarashli hudud.

Qoni, eti., yeri, tili., bir bo'lgan bir xalq nima uchun ikki dushman guruhga bo'linib, bir-birining qonini to'kadi? Oybek, Navoiy

9. Biror narsaning yoki a'zoning ayrim qismi, o'rni, nuqtasi, joyi.

Gilamning bir yerida dog'i bor.

Haq — yerini topar. Maqol

Xat sakkiz buklanib, qizil ipak bilan bir-ikki yeridan chatilgan va Otabekka atalgan edi. A. Qodiriy, O'tgan kunlar

10. Ish joyi, muassasa, tashkilot.

Ishlagan yeridan hujjat keltirmoq. Biror yerga arz qilmoq.

[Badriy:] Sizlar bilan boshqa yerda gaplashaman! Z. Said, N. Safarov, Tarix tilga kirdi.

11. ko'm. vzf. (jo'nalish, o'rin-payt, chiqish kelishigi shaklida) Payt, o'rin, sabab kabi munosabatlarni bildiradi.

Kutilmagan yerda shaharning a'yonlaridan bo'lgan Salim sharbatdor deganning Komilbek ismli o'g'lidani sovchilar kelib qoldi. A. Qodiriy, O'tgan kunlar.

“Yer” va “Tierra” leksemalari nafaqat tabiatning moddiy unsurini, balki har ikki xalqning dunyoqarashi, qadriyatlari va ma'naviy identitetini ham ifodalaydi. Til nuqtai nazaridan bu so'zlar ko'p ma'nolilik (polisemiya) xususiyatiga ega bo'lib, ular orqali “sayyora”, “vatan”, “ona zamin”, “hayot manbai” kabi tushunchalar ifodalanadi. Madaniyat jihatidan esa “Yer/Tierra” inson va tabiat o'rtasidagi uyg'unlik, barqarorlik, mehnat, hosildorlik va ona tabiatga hurmat timsolidir.

Shunday qilib, “Yer” va “Tierra” leksemalari o'zida ekologik ong, milliy qadriyat va ruhiy merosni mujassam etgan bo'lib, ularning semantik tahlili xalq tafakkurining falsafiy-madaniy qatlamlarini ochib beradi. Shu jihatdan, bu leksemalar til orqali madaniyatni anglashning universal ko'prigi vazifasini bajaradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Bakhronova D, & Abdullayeva S, Y. (2019). Axiological Evaluation as the Base of Knowledge and Cultural Research of Spanish and Uzbek Languages. International Journal of Recent Technology and Engineering, 8(11). <http://doi.org/10.35940/ijrte.B1486.0982S1119>
2. Bakhronova, D. & Dadaboyev, K. (2021). The linguistic formation of defense and engineering terms in Uzbek language. Religación. Revista De Ciencias Sociales Y Humanidades, 6(30), e210871. <https://doi.org/10.46652/rgn.v6i30.871>
3. Clausner T.C., Croft W. Domains and images schemas. — Cognitive Linguistics, 1999. - Vol. 10.
4. G'ofurov I., Mo'minov O., Qambarov N. Tarjima nazariyasi.- T.: Tafakkur Bo'stoni, 2012.
5. Mirtojdiyev M. Lingvistik metaforalar tasnifi.//O'zbek tili va adabiyoti. – 1973. № 4. – B. 33-37.
6. Камолитдинова, С.Ф. (2025). Морфосинтаксические особенности сослагательного наклонения в латиноамериканских вариантах испанского языка. Журнал гуманитарных и естественных наук. 2, 26 [2] (окт. 2025), 127–136.
7. Baxronova, Dilrabo, Kamoliddinova, Saodat OLAMNING KONSEPTUAL MANZARASIDA “YER – TIERRA” LEKSEMASINING KOGNITIV-SEMANTIK TAHLILI // ORIENSS. 2024. №1.